

Kerk en diaconie: wat de verhouding kerk-asiel-samenleving ons leert

(Annemie Dillen)

We reflecteren over kerk en asiel vanuit theologisch standpunt en vanuit het perspectief van de bredere samenleving. Wat verwacht de kerk van de staat en wat kan de staat van de kerk verwachten, dat was het uitgangspunt van onze initiële opbouw van deze studiedag. We hebben verschillende aanzetten tot antwoord gehoord. Ik ga nu nog in op de vraag wat deze reflectie over dit concrete thema kan betekenen voor ons praktisch theologisch bezig zijn.

Veertien jaar geleden moest ik nog aan mijn theologiestudie beginnen. Ik was heel gemotiveerd, maar wist uiteindelijk nauwelijks wat theologie zou inhouden. Tijdens die zomervakantie na mijn zesde middelbaar, kreeg ik de gelegenheid om met de jongeren van MSC, de missionarissen van het Heilig Hart, een hele week in Brussel ‘op kamp’ te gaan. Mijn ouders en zus waren ergens als toerist op vakantie, heel wat andere christelijke jongeren zaten op dat moment op de wereldjongerendagen in Parijs, en ik zat in Brussel en kwam een week lang terecht in een christelijk geïnspireerd centrum voor mensen met papieren. Met twee gingen we een week lang het gesprek aan met deze mensen en lieten ons raken door hun verhalen. We smeedden een band. Enkele maanden later zat ik op kot in Leuven en vond ik het op dat moment niet meer dan evident dat ik ook een van die jonge gasten op bezoek kreeg. Mijn compagnon die zomervakantie, Katrijn, schreef ondertussen haar thesis voor haar eerste licentie godsdienstwetenschappen binnen de major theologische ethiek over illegaliteit. Het leek alsof dit thema vanzelfsprekend een theologisch onderwerp was. Al bedenk ik nu dat deze studiedag vandaag mogelijk de eerste echte studiedag hier aan de faculteit over dit thema was – naast de acties die vorig jaar op touw gezet werden.

Wat kan ik nu vanuit praktisch theologisch standpunt over kerk en asiel zeggen en hoe daagt dit thema onze theologie uit? Veel is hiervoor al gezegd. Ik wil hier eerst en vooral kijken vanuit een discipline binnen de praktische theologie, namelijk de ‘caritaswetenschap’.

Eerst sta ik stil bij het belang van ‘caritas’ voor de kerk, om vervolgens te bekijken wat we hierover kunnen zeggen vanuit het specifieke vraagstuk van asiel.

Christenen hebben de taak om bij te dragen aan een zo menswaardig mogelijke samenleving, en alle stappen die vanuit de samenleving en politiek gezet worden om mensen zonder papieren en mensen die asiel aanvragen beter op te vangen en te begeleiden moeten worden toegejuicht. Maar christenen kunnen niet afdalen om zich in te zetten voor mensen zonder papieren. Dat dit idee ook leeft bij vele gelovigen, werd ook bevestigd door de enquête van *Tertio* en *Kerk en Leven* bij weliswaar een bepaalde groep, nl. de praktiserende – katholieken. 85 % van de bevroegden vond dat de kerk zich moet inzetten voor mensen die asiel vragen. De mening van een grote groep op zichzelf is echter niet voldoende. Cijfers op zich zeggen niets over wat wenselijk is en waarom iets zou moeten. Ik geef twee belangrijke redenen waarom het voor christenen juist zo belangrijk is zich in te zetten voor de kwetsbare andere, waaronder de asielzoeker.

De eerste reden heeft te maken met de eigenheid van het christen zijn en het kerk-zijn. De tweede reden heeft te maken met de feitelijke onmogelijkheid om in een perfecte samenleving te leven – er zullen altijd extra noden zijn.

In 2005 (25 december) verscheen *Deus caritas est*, in 2009 *Caritas in veritate* (21 juni 2009). Beide encyclieken maken duidelijk dat ‘caritas’ essentieel is voor het wezen van de kerk en de samenleving.

We lezen in *Deus Caritas Est*, nr. 25: “Het wezen van de Kerk drukt zich uit in een drievoudige opdracht: verkondiging van het Woord van God (*kerugma-marturia*), viering van de sacramenten (*leiturgia*) en het dienstwerk van de liefde (*diakonia*)¹. Het zijn opgaven die elkaar wederzijds veronderstellen en die niet van elkaar los te maken zijn. De dienst van de liefde is voor de Kerk niet een soort welzijnswerk dat men ook aan anderen zou kunnen overlaten, maar hoort tot haar wezen en is een onmisbare uitdrukking van haar wezen.” En verder in nummer 29 staat: “De caritatieve organisaties van de Kerk vormen daarentegen een *opus proprium*, een van haar hoogsteigen opdrachten, waarbij zij (...) datgene doet wat overeenstemt met haar wezen.” Caritas behoort tot het wezen van de kerk, zo maakte paus Benedictus XVI reeds bij het begin van zijn pontificaat duidelijk in zijn eerste encycliek. Hiermee legde hij duidelijk een eigen klemtoon. Deze tekst is een mijlpaal in het denken over caritas: de caritatieve opdracht van de kerk kan niet meer als bijkomstig beschouwd worden, of als iets wat ‘anderen even goed kunnen doen’, maar is essentieel voor het wezen van de kerk². We durven hopen dat dit zich ook in financiën en structuren binnen onze Vlaamse kerk laat vertalen.

Diaconie of caritas is een ‘kerntaak’ van de kerk. Het klopt dat niet elke plaatselijke kerkstructuur alle taken in dezelfde mate nog kan opnemen, maar zonder meer de ‘kerntaken’ reduceren tot sacramenten en liturgie, en daarmee samenhangend eventueel vormen van catechese, doet onrecht aan het diaconale wezen van de kerk.

De tweede encycliek waarin ‘caritas’ centraal staat, *Caritas in veritate*, werd ondertekend op 29 juni 2009, en openbaar gemaakt op 7 juli 2009, de dag voor de start van de G8 conferentie in L’Aquila (Italië), op de plek waar in het voorjaar van 2009 een verwoestende aardbeving plaatsvond. Timing en inhoud van de encycliek wijzen op het belang dat de katholieke kerk hecht aan haar boodschap voor het publieke forum, voor de seculiere wereld, in het bijzonder ook voor de beleidsmakers. Paus Benedictus XVI spreekt uitdrukkelijk over ‘liefde’ (*caritas*) in een context waar we klassiek vooral nadruk op ‘rechtvaardigheid’ verwachten. Liefde en rechtvaardigheid horen samen. Rechtvaardigheid is een criterium dat de ‘liefde in waarheid’ concreet gestalte geeft. De paus benadrukt het belang van persoonlijke verantwoordelijkheid van managers en politici. Een ethisch rechtvaardige economie is maar mogelijk door verantwoorde gewetensbeslissingen van individuen³.

Verschillende critici betreuren de grote nadruk op ‘liefde’ enigszins ten koste van de rechtvaardigheid en het structurele. Doorheen de geschiedenis van de christelijke georganiseerde ‘naastenliefde’, waren christenen langzamerhand al verder gekomen dan wat klassiek als het ‘zuiver caritatieve’ gezien wordt.

Het is evenwel van grote waarde dat vanuit het kerkelijke spreken ook over de persoonlijke verantwoordelijkheid gesproken wordt. Ieders gewetensbeslissing wordt aangesproken. Dat laatste is ook van groot belang in ons denken over kerk en asiel. Het gaat niet enkel om structuren, maar ook om de ‘liefde’ voor de concrete andere vanwege elk individu. Dat laatste is, mijns inziens, ook vandaag voor vele christenen een hele uitdaging. Ik lees de resultaten van de enquête waarnaar ik reeds eerder verwees als volgt. Heel wat katholieken zeggen dat het belangrijk is dat de kerk zich inspant voor mensen zonder papieren. Daarbij gaat het over ‘de kerk’ – een structuur, die nog relatief ‘abstract’ is. Vragen die meer handelen over heel concrete zaken waarbij het ‘ik’ betrokken is, zoals de relaties met moslims, vragen rond inburgering en aanpassing van ‘vreemdelingen’, geven een heel ander beeld. Daaruit blijkt dat de bevraagde gelovigen zich ook snel bedreigd voelen en dat ‘christelijke

¹ BENEDICTUS XVI, *Deus caritas est (God is liefde)* (Wereldkerkdocumenten, 30), Brussel, Licap, 2006.

² Zie K. BAUMANN, *Die Bedeutung der Enzyklika Deus caritas est*, 11-13.

³ BENEDICTUS XVI, *Caritas in veritate*, http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_en.html (toegang: 16 augustus 2009).

naastenliefde' nog steeds soms de smaak van de voorkeur voor degene die het meeste is zoals ikzelf weerspiegelt. De focus op de caritasgedachte als een appel aan de ethische verantwoordelijkheid van elk individu, gaande van politici en kerkelijke beleidsmensen tot iedere vrouw in de straat, is daarom een heel uitdagende gedachte – ze verwacht minstens ook dat we durven de eigen zekerheden, geborgenheid en privileges durven in vraag te stellen en ons durven confronteren met anderen.

Niettegenstaande het belang van caritas in de meer individuele betekenis, blijft het streven naar rechtvaardige structuren natuurlijk wel zeer belangrijk, en soms ook onderbekteld. In het geval van asielbeleid gaat het over de dringende noodzaak voor menswaardige procedures en gepaste vormen van opvang en méér dan dat: voor het garanderen van basisrechten zoals wonen, werken, onderwijs en het stimuleren van positieve ontwikkeling van mensen op de vlucht, door het creëren van structuren die mensen hun waardigheid teruggeven. Maar het gaat over nog meer als we het hebben over structuren. Het gaat ook over het aanpakken van de oorzaken, over de armoede, de ecologische crisis, de corruptie, het geweld die het leven in heel wat landen en situaties moeilijk, zo niet onmogelijk maken. Nadenken over kerk en asiel vraagt om vele profetische woorden en daden in de hoop dat een rechtvaardigere samenleving waar er voor iedereen plaats is om te leven, ooit gerealiseerd kan worden. Het klinkt nogal utopisch, als ik het zo uitspreek. Maar tegelijk weet ik ook dat juist in die hoop de kracht van het christelijke geloof ligt. Jaren geleden ondertussen hoorde ik voor het eerst het lied van Huub Oosterhuis, dat ik enkel ken als 'God weet komt het goed'...God weet komt het goed, een rechtvaardige wereld, waar niet de dood heerst....Of, in die andere mooi woorden van Oosterhuis, zo mooi nu we bijna weer aan de voorbereiding voor Pasen beginnen, 'de steppe zal bloeien, de steppe zal lachen en juichen'... Deze christelijke hoop zet christenen aan tot actie voor de meest kwetsbaren op weg naar meer menswaardigheid, en dat behoort tot het wezen van het christen en kerk zijn. Dat is de eerste reden waarom christenen zich moeten inlaten met thema's rond asiel en migratie.

Een tweede reden waarom de kerkelijke inzet voor mensen zonder papieren altijd belangrijk zal blijven, heeft te maken met de complementariteit van de inzet van christenen ten aanzien van de samenleving. Er kan binnen de samenleving zeer veel zorg opgenomen worden. Tegelijk blijft het streven naar 'menslievende zorg' in de woorden van Annelies Van Heijst een blijvend aandachtspunt. Christenen kunnen – naast andere groepen en individuen – een 'profetische taak' vervullen door waakzaam te zijn voor het realiseren van menslievendheid ook binnen bredere systemen. We lezen in *Deus Caritas est*: "De totale verzorgingsstaat die alles naar zich toetrekt wordt uiteindelijk een bureaucratische instantie, die het wezenlijke niet kan geven dat de lijdende mens – iedere mens – nodig heeft: liefdevolle persoonlijke aandacht". (nr. 28) En verder: "Achter de bewering dat rechtvaardige structuren de liefdadigheid overbodig zouden maken, gaat in feite een materialistisch mensbeeld schuil, het bijgeloof dat de mens 'van brood alleen leeft' (...) – een overtuiging die de mens verlaagt en juist het specifieke menselijke miskent" (nr. 28). De paus schrijft ook nog dat er "ook nooit een situatie zal zijn waarin er geen behoefte is aan de praktische naastenliefde van iedere individuele christen, omdat de mens afgezien van gerechtigheid altijd liefde nodig heeft en nodig zal hebben" (nr. 29).

In heel wat teksten van Roger Burggraeve vinden we verwijzingen naar de 'kleine goedheid', een begrip dat hij van Levinas ontleent. Kleine goedheid zal steeds nodig zijn, ook als de samenleving vooruitgang maakt wat asielbeleid betreft, bijvoorbeeld. En waar ik zonet nog zei dat het zich individueel aangesproken weten niet altijd even makkelijk is en dat heel wat christenen vaak hopen dat 'de kerk' of 'de samenleving' het probleem rond asielbeleid maar moet aanpakken, geloof ik tegelijk ook dat heel wat mensen zich wel ook individueel laten raken en meesters zijn in de 'kleine goedheid'. Maar dan komt onmiddellijk de reflectie dat onze emoties van 'geraakt worden' zeer selectief zijn. Dat

kan ook niet anders, we kunnen ons onmogelijk permanent door alles en iedereen laten raken. Maar toch...enige reflectie over wat het 'geraakt worden' betekent voor onze bredere samenleving is wenselijk. Zorg dragen voor die ene asielzoeker of die specifieke groep mensen zonder papieren is één zaak, maar durven we ook kritisch kijken naar hoe racisme verder ons denken en handelen bepaalt? Durven we ook de emotionele reacties zelf te toetsen op hun waardigheid: zijn ze een uiting van bevoogdend handelen of een gevolg van een soort exotische aantrekkingskracht, of zijn ze gericht op het bevorderen van de menselijke waardigheid, het stimuleren van de mens in al zijn of haar mogelijkheden en ondersteunen in kwetsbaarheden.

Tot daar enkele redenen, naast de vele redenen reeds gegeven door andere sprekers, om de inzet van de kerk op het vlak van asielbeleid, opvang van mensen zonder papieren en openheid ten aanzien van mensen op de vlucht en immigranten te ondersteunen. In wat volgt probeer ik een aanzet tot antwoord te geven op op de vraag hoe onze theologie zich laat uitdagen door de realiteit van mensen zonder papieren, mensen op de vlucht, migranten...

Joke Lambelin en Jacques Haers spraken vanmorgen al over grenzen en ontmoeting. Ik denk dat de confrontatie met mensen zonder papieren en het appel dat we zo ervaren onze theologie uitdaagt om te handelen over de ontmoetingsruimte, de plek waar zaken die vaak als dualistisch en als twee afgezonderde werelden worden voorgesteld, kunnen samenkomen. Zo'n plek kunnen we dan in de woorden van Hans-Joachim Sander, die zich op Foucault baseert⁴, een 'heterotopie' noemen, een plek die een beetje lijkt op een utopie, maar niet gekenmerkt wordt door het feit dat ze eigenlijk niet betaamt (u van *ou*, het griekse woord voor niet), maar juist doordat ze 'anders' is en op de andere gericht is (van *heteros*, andere). Theologie staat voor de uitdaging te zoeken naar heterotopieën, als plaatsen waar God gevonden kan worden. De ontmoeting met mensen zonder papieren verwijst naar een ervaring die anders is en waar de andersheid van de andere kan oplichten, en misschien ook wel iets van God. Spiritualiteit en naastenliefde, *caritas* of diaconie, hoeven daarom niet tegengesteld te zijn. Vaak denken we echter over spiritualiteit als het 'stil vallen' en over 'diaconaal handelen' als het actief in de wereld zijn. Deze eerder dualistische kijk op spiritualiteit en diaconie kan vermeden worden. Doorheen het diaconale handelen licht een spiritualiteit op en vinden mensen ook vaak een vorm van spiritualiteit. Dit gaat een stap verder dan wat voor de hand ligt: diaconaal handelen wordt aangestuurd vanuit een christelijke motivatie/spiritualiteit – wat ik in het eerste deel van deze reflectie besprak. Christelijke spiritualiteit is niet zomaar een motiverende toevoeging voor diaconaal handelen. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat in de zorg voor mensen zonder papieren, mensen het gelaat van Christus kunnen ervaren. Voor mij persoonlijk was de mooiste kerstviering nog altijd deze die ik meemaakte toen ik in het christelijk geïnspireerd opvangcentrum voor mensen zonder papieren waar ik eerder over sprak, eucharistie vierde met alle aanwezigen daar en de kwetsbaarheid van het kind Jezus, van God, zo levensecht werd. De homilie ging over het kind Jezus, maar ook over een van de zeer verzwakte bewoners zonder papieren...en de grens werd zo vaag...

Als ik dan doordenk betekent dit ook dat onze reflectie over de kerk van de toekomst geen 'of-of' verhaal moet zijn, of diaconie of verkondiging en identiteit. Nee, de twee hangen in wezen samen... maar daarover handelt onze studiedag van volgend jaar deze periode, omtrent kerkopbouw.

Ik zie de theologische uitdagingen vooral op het terrein van het vertoeven in die 'grensruimte', waar leven en geloof elkaar ten volle ontmoeten. Dat levert nieuwe resultaten op...die veel verder gaan dan wat ik hier kan vertellen.

Het is voor mij niet af...het gaat uiteindelijk ook over de open ruimte...Ik wens jullie alvast een zeer boeiende zoektocht, naar hoe de uitdagingen waarmee we vandaag in onze samenleving en kerk

⁴ H.-J. Sander, *Einführung in die Gotteslehre*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2006, p. 31-37.

geconfronteerd worden op vlak van asielthema's en migratie, verder ons denken en handelen kunnen inspireren.